

До спеціалізованої вченої ради Д.35.052.19
у Національному університеті «Львівська політехніка»
79008 м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3

ВІДГУК

офіційного опонента *Панкевича Івана Мироновича*,
професора кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Національного університету водного господарства та
природокористування, доктора юридичних наук, професора
на дисертацію *Терлюка Івана Ярославовича*
«Українська національна державність: формування державно-правової
традиції (друга половина XVI – початок XX ст.)», поданої на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 –
теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність обраної теми.

Сучасний стан розвитку вітчизняної історико-правової науки дозволяє, на наш погляд, стверджувати, що на сьогодні немає узагальнюючих праць, у яких було б здійснено комплексний аналіз особливостей розвитку української національної державності в контексті формування національної державно-правової традиції. Нинішня суспільно-політична ситуація в Україні та триваюча понад шість років російсько-українська гібридна війна зумовили гостру потребу саме у таких працях. Адже значна частина українців, не довіряючи традиційній політичній еліті, перебуває у пошуку орієнтирів державницьких цілей та сил, здатних втілити їх у життя. Суспільство перебуває в інтенсивному пошуку оптимальних шляхів реалізації свого цивілізаційного вибору. В таких умовах важливо запропонувати інструмент можливого вирішення цих проблем. Таким

інструментом може бути – пізнання себе, зрозуміння власної ідентичності, усього сутнісного в результаті історичної спадкоємності процесу творення українських нації і держави, що лежать в основі національної державно-правової традиції. Вище зазначене, на наш погляд, актуалізує представлену дисертантом роботу, що присвячена комплексному дослідженню української національної державності як процесу вироблення національної державно-правової традиції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація цілком відповідає науковим напрямам кількох інституцій, до яких причетний здобувач. Робота виконана в межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ на 2016–2019 рр. «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний № 0116U004758), а також – науково-дослідної теми кафедри історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка» на 2014–2018 рр. «Історико-правові засади українського державотворення: інституційні та ідеологічні аспекти» (державний реєстраційний № 0114U005463).

Обґрунтованість та достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій.

Представлена дисертація – методологічно збалансована наукова робота. Положення наукової новини, висновки дисертації належно обґрунтовані. Обґрунтованість положень, висновків і рекомендацій у значній мірі обумовлені чітким і виваженим формулюванням предмету, а також мети дисертаційного дослідження. З визначеної мети логічно випливає структура дисертації та перелік основних завдань. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, поділених на підрозділи та списку використаних джерел.

Обґрунтованість основних положень дисертаційної роботи та достовірність отриманих результатів насамперед підтверджені використаною методологією дослідження, що враховує особливості специфіки досліджуваної теми. Передусім необхідно зазначити, що дисертація ґрунтується на міждисциплінарному підході. Це, по-перше, дало досліднику змогу застосувати декілька взаємодоповнюваних наукових підходів – цивілізаційного, фронтального та синергетичного, які стали важливим інструментом вивчення різних аспектів предмету дослідження, а по-друге – використати досягнення низки суміжних з теорією та історією держави і права й політичними і правовими ученнями наук, застосувавши понятійно-категоріальний апарат філософії права, конституційного права, теоретичної соціології, психології й політології.

Обґрунтованість основних положень дисертаційної роботи та достовірність отриманих результатів ґрунтуються також на комплексному застосуванні в ході дослідження низки наукових методів – загальних, загальнонаукових або філософських та спеціально-юридичних. З поміж останніх, важливе значення для досягнення мети дослідження має застосування аксіологічного методу, юридичної герменевтики, історично-філософського, системного, компаративного (історично-правовий та порівняльно-правовий) методів та ін.

Наприклад, застосування дисертантом методу юридичної герменевтики сприяло глибшому пізнанню залученого джерельного матеріалу, аналізу та оцінки змісту монографічних праць та наукових публікацій, теорій та концептуальних підходів, що в них містяться. З-поміж останніх головне місце з огляду на мету і завдання дослідження відводиться сформованій на засадах цивілізаційного підходу теорії правової традиції. Як видається, у сукупності герменевтичній, а також використовуваний соціально-антропологічний (зорієнтований на дослідження структури соціальних зв'язків – традицій, законодавства, звичаєвого права і т. ін. – людини в межах соціальних груп) методи дали здобувачу глибше зрозуміти й повніше узагальнити політико-правові явища та властивості, що складають предмет дослідження.

Для характеристики здобутків вітчизняної політико-правової думки, визначення якості творів, їх відповідності константам українського націогенезу й формуванню національної державно-правової традиції дисертантом використовувався аксіологічний метод. А для оцінки особливостей історичної спадкоємності українських нації та держави крізь призму визначеного історичного періоду, соціального середовища, впродовж якого та в якому відбувалися зазначені процеси – історичний (або конкретно-історичний) метод. Варто відзначити, що для аналізу інтелектуальної спадщини вітчизняних мислителів – ідей щодо необхідності збереження національної ідентичності, реалізації національно-територіального суверенітету тощо дисертанту прислужився історично-філософський метод. Для з'ясування витоків та походження окремих концептуальних позицій в українській суспільно-політичній та правовій думці він використовував історико-генетичний метод.

Як можна судити з тексту дисертації, окреме місце для обґрунтованості й достовірності наукових положень дисертаційної роботи займає системний метод. Він використовувався дисертантом для дослідження суспільно-політичних та політико-правових явищ у їх розвитку та динаміці, зокрема, за його допомоги в роботі досліджено природу національної державно-правової традиції у взаємозв'язку з особливостями українського націогенезу й суспільно-політичною ситуацією на етнічних українських землях упродовж періоду, охопленого дослідженням. Так само, непересічне значення в плані обґрунтування достовірності результатів дослідження має структурно-функціональний метод. Він є ключовим для визначення ролі інституціональних складових, як-то, парламентських і навколо парламентських інституцій, наукових товариств, університетів та т.ін., у виробленні концептів збереження української національної ідентичності (ширше – націогенезу), політичної самодостатності (ширше – державності) в українській суспільно-політичній та правовій думці. Звісно, привертає увагу широке використання конкретно-пошукового (оптимальне використання нових джерел, монографій, періодичних видань тощо) та конструктивістського методів (у відповідності з яким «нація» сприймається як

«уявна» спільнота) наукового пізнання. Отож, дисертант демонструє володіння сучасними методами розв'язання завдань юридичної науки.

Також достовірність одержаних результатів ґрунтується загалом на міцній науково-теоретичній базі, якою стали численні праці із загальної історії та історії держави і права, політології, соціології, етнології, філософії та філософії права вітчизняних та зарубіжних науковців (понад 1100 позицій). Теоретичну базу дослідження склали, насамперед, фундаментальні дослідження філософсько-теоретичного й історико-правового характеру, дисертантом виявлена та систематизована наукова література, а також джерельна база, огляду сучасного стану якої присвячений окремий підрозділ роботи.

Досліджувана проблема має різноманітну джерельну базу, яка є репрезентативною і цілком достатньою для того, щоб виконати поставлені в роботі конкретні завдання, зробити відповідні узагальнення та висновки. Основа джерельної бази дослідження представлена двома групами джерел: а) історіографічними та б) конкретно-історичними, її формують опубліковані документи та матеріали.

Перелік підтверджень обґрунтованості й достовірності основних положень і результатів дослідження можна було продовжити, але в цьому немає потреби, оскільки викладеного, на наш погляд, достатньо, щоб переконатися в достовірності запропонованих висновків та пропозицій.

Новизна наукових положень і висновків дисертаційного дослідження не викликає жодних сумнівів і застережень.

По-перше, положення новизни роботи кореспондуються як з визначеними завданнями дослідження, так і з його висновками.

По-друге, постановка проблеми, виконання дослідження в оперті на досягнення сучасної наукової методології, обсяг опрацьованої літератури дозволяє говорити про представлену дисертацію як про перше у вітчизняній юридичній науці комплексне історико-правове дослідження української національної державності в контексті формування національної державно-правової традиції, що

виконане на широкій часовій палітрі – від витоків у добу Раннього Нового часу і до перших спроб реалізації з початком Новітньої доби в історії.

По-третє, сам обсяг опрацьованої літератури дозволив авторові узагальнити питання наукової розробки української національно-державної проблематики й сформулювати і обґрунтувати низку концептуальних положень, узагальнень та висновків, які відповідають критеріям наукової новизни.

Передовсім, йдеться про понятійно-категоріальну систему дослідження. Зокрема, дисертантом в контексті українського (національного) державотворення схарактеризовано теоретико-правовий та історико-правовий зміст понять «державна» і «державність». Дослідник запропонував власне розуміння понять «державність», «національна державність» і «державотворення», довів нерівнозначність понять «українська державність» і «українська національна державність». Дисертантом визначено змістове значення понять «державно-правова традиція», «національна державно-правова традиція», «українська національна державно-правова традиція», доведено іманентність ціннісних констант української національної державно-правової традиції, їх базисність для розуміння національної ідеї, притаманної усім етапам розвитку української державності досліджуваного, і не лише, періоду.

Автор обґрунтував власне бачення початку націогенезу – появи національної державності й визначено час – остання третина XVI – перша половина XVII ст. – початку українського націогенезу – закладення основ української нації й національної державно-правової традиції.

На наш погляд, найбільший науковий інтерес викликають розділ 3 «Доктрина козацького державотворення – політико-правові ідеї української національної державності раннього Нового часу»), розділ 4 «Конструкти й фактори модерного українського націогенезу – націо- та державотворення в Україні імперської доби») та розділ 5 («Ідея національної державності й ознаки вияву національної державно-правової традиції у практиці українських національних державних формацій (1917–1921 рр.)»), які відбивають аналіз проблеми української національної державності на історичному державно-правовому рівні як особливості

українського націогенезу, що відображалися в теорії та практиці державотворення на трьох рівнях (ідеологічному, нормативно-правовому, право реалізаційному) у трьох періодах – доби Козаччини, пошуків вирішення проблеми української державності в імперський період та спроб реалізації у добу Визвольних Змагань українців 1917-1921 рр.

Заслуговує на увагу також позиція автора щодо особливої ролі та місця козацької доби для українського націогенезу (національного державотворення) у розумінні усвідомлення потреби домогтися власної держави (державна ідея як національна) (с. 147-174 дисертації).

Позитивним моментом дисертаційного дослідження стало з'ясування змісту (природи) українського конституціоналізму козацької доби як вияву національної державно-правової традиції (с. 174-189 дисертації). Привертає увагу новаторський підхід щодо аналізу українського модерного націогенезу – проаналізовано українські правові та самоврядні традиції й місце етнодемографічних процесів у їх розвитку, роль факторів української мови й імперського конституціоналізму як державно-правової практики (с. 205-272) тощо.

Викликають зацікавлення сюжети, де простежено спроби реалізації ідеї національної державності в ході постання українських національних державних формацій 1917–1921 рр. як її легітимізацію у контексті національної державно-правової традиції. Дисертант дослідив практику вироблення конституційно-правової доктрини організації влади українських державних формацій 1917–1921 рр. як вияву національної державно-правової традиції та виявив ознаки звернення до витоків національної державно-правової традиції у законодавчій діяльності українських національних державних формацій 1917–1921 рр. у сфері розбудови судової системи, правоохоронних органів, військового будівництва й, власне, становлення українського національного законодавства. Нарешті, заслуговують на увагу й означені у дисертації впливи української національної державно-правової традиції й вплив історичного досвіду, особливо козацької державно-правової традиції та періоду національного державотворення 1917–1921 рр., на сучасне політичне життя України, її правову систему.

Вирішення наукової проблеми.

Дисертація І.Я. Терлюка містить вагомі результати, що дозволяють по-новому розглянути проблему української національної державності – запропоновано історико-правову концепцію української національної державності як процесу вироблення національної державно-правової традиції, в основі якої лежать константи спільних для усіх соціальних груп народу цінностей. Викладені в роботі наукові положення заповнюють низку прогалин, що існують в історико-правовій науці щодо дослідження української державності та є основою для здійснення подальших досліджень у цьому напрямі.

Найбільш важливі наукові і практичні результати дослідження, його концептуальні положення та узагальнення мають різнопланове значення для юридичної науки і практики сучасного українського державотворення, і потенційно можуть бути використані у правотворчій сфері як теоретичний матеріал для вдосконалення правових норм, спрямованих на урегулювання суспільних та національних відносин в державі, та визначення загальної спрямованості державної правової політики при підготовці й прийнятті відповідних нормативних актів, а також – у правозастосуванні – для удосконалення та розширення форм і методів забезпечення демократичного розвитку державного ладу України, його гарантування, прорахуванні ризиків ігнорування особливостей українського менталітету, його «обезличування».

Важлива сфера застосування результатів наукового здобутку дисертанта – науково-дослідницька. Матеріали дослідження знадобляться для подальшого науково-теоретичного опрацювання проблеми формування і розвитку ідеї українського національного державотворення, осмислення важливих історико-правових питань розвитку українського державотворчого процесу з метою створення необхідного наукового підґрунтя для інших перспективних досліджень, головними результатами яких мають стати розробки теоретико-правової моделі української національної держави й створення для цього необхідної теоретичної бази. І, звісно, матеріали дисертації незамінні у навчально-методичному процесі як теоретичний та ілюстративний матеріал для підготовки підручників, навчальних

посібників, при розробці навчальних програм та методичних рекомендацій, а також при проведенні лекційних та семінарських занять з низки навчальних дисциплін: «Теорія держави і права», «Історія держави і права України», «Історія української політико-правової думки», «Історії учень про державу і право», «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн» тощо.

Повнота викладу сформульованих у дисертації наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях.

Основні положення і висновки дисертації опубліковані у понад 60 наукових праць, які загалом відображають зміст наукових пошуків дисертанта по темі дослідження. Досліджуваній проблематиці дисертант присвятив дві одноосібні монографії, 28 статтях, що опубліковані у фахових журналах, які включені до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз, іноземних профільних журналах. Додатково відображають наукові результати дисертації 9 наукових статей, а також 10 навчальних посібників та науково-популярних видань. Апробацію матеріалів дисертації засвідчують опубліковані тези та матеріали численних конференцій за участю здобувача.

Дисертація написана в монографічному стилі літературною українською мовою. Автореферат дисертації ідентичний за змістом основним положенням дисертаційної роботи.

Зауваження та дискусійні положення.

Не всі авторські тези, висновки й міркування сприймаються однозначно як достатньо обґрунтовані. Окремі з висловлених дисертантом тверджень викликають сумніви й потребують додаткових роз'яснень чи уточнень, а відтак можуть слугувати підґрунтям дискусії під час захисту дисертації. Зокрема:

1. У підрозділі 1.1 автор, висвітлюючи теоретичні питання нації як суспільно-політичного феномену, опирається в основному на праці західних вчених. Чи необхідно це розуміти таким чином, що вітчизняні науковці не розглядали зазначеної проблеми?

2. У підрозділі 2.2, що присвячений огляду сучасного стану наукової розробки української національно-державної проблематики та джерельної бази дослідження, автор пише про залучення «як джерел матеріалів особового походження - мемуарної літератури». Проте у тексті чомусь не надто «густо» зустрічаються посилання на мемуари.
3. У підрозділі 3.2. дисертант дає оцінку відродженню ідеї українського монархізму – цитую: «як ознаки політичної самодостатності держави в тодішніх умовах». Хотілося б почути докладніше, що мав на увазі автор дисертації, оцінюючи монархізм як політичну самодостатність держави, і як це співвідноситься з національною державно-правовою традицією?
4. В підрозділі 4.1, на наш погляд, дисертант багато місця приділяє «Історії русів». Чи не можна було б коротко означити місце цієї пам'ятки в процесах українського націогенезу й української національної державно-правової традиції.
5. На наш погляд, додаткової аргументації потребує надмірна увага дисертанта до росіян як етнонаціонального фактора в Україні у правовій політиці Російської імперії, а згодом українських національних державних формацій Наддніпрянщини. Чим вона зумовлена?
6. Дисертант багато місця в роботі приділяє революціям: в контексті досліджуваної проблематики торкається Національної революції середини – другої половини XVII ст., висвітлює державотворчі процеси доби Української революції 1917-21 рр. Беручи до уваги сучасні українські протести під назвою «революцій» (Революція на граніті, Помаранчева революція, революція Гідності), чи немає підстав, на погляд дисертанта, говорити про «традицію революцій в Україні» в розумінні переважно революційного, а не еволюційного (на відміну від приміром Великобританії чи Швейцарії) шляху розвитку.
7. Зауваження щодо стилю написання. На наш погляд, автор в тексті дисертації зловживає скороченням «т. зв.», дуже часто використовуючи його у місцях, де без нього можна було б обійтися. До прикладу, на с. 53 читаємо:

«погоджуємося з тими дослідниками, які стверджують, що немає сенсу протиставляти т. зв. етнічне і політичне розуміння нації». Часом заплутує словосполучення «Українська держава» і «Українська Держава». Остання як офіційна назва Гетьманату П. Скоропадського іноді береться в лапки, інколи – виділяється курсивом. В одному місці «Українська Центральна Рада», а в іншому слово «рада» вже з маленької літери. І таких, на нашу думку, недоглядів, достатньо.

Звісно, висловлені зауваження мають в цілому дискусійний характер, і не знижують загального позитивного враження від рецензованої дисертації та, зрозуміло, не впливають на позитивну оцінку роботи загалом.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим нормам.

Рецензована дисертація – «Українська національна державність: формування державно-правової традиції (друга половина XVI – початок XX ст.)», подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, є завершеним самостійним монографічним дослідженням, виконаним на належному теоретичному рівні, яке містить нові науково обґрунтовані результати, що сукупно вирішують важливу наукову проблему – створення історико-правової концепції української національної державності як процесу вироблення національної державно-правової традиції.

За актуальністю, новизною, обґрунтованістю основних положень, науковою і практичною значущістю результатів, а також кількістю й обсягом публікацій, повнотою опублікованих дисертантом матеріалів та оформленням, дисертаційна робота, поза всяким сумнівом, відповідає викладеним у п. 9, 10, 12–14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою № 567 Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. (з наступними змінами і доповненнями) вимогам, що висуваються до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук. Відповідно, її автор – Терлюк Іван Ярославович – заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора юридичних наук за

спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент –

професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування, доктор юридичних наук, професор

І.М. Панкевич

26 серпня 2021 р.

Підпис Панкевича І.М. засвідчую

Учений секретар Національного університету водного господарства та природокористування

Подлевський А.А.